Autoarea a reuşit să aducă în centrul atenției specialiştilor unități lexicale surprinzătoare care bat la porțile limbii române. Unele sunt creații efemere, însă multe dintre acestea îşi vor găsi, undeva, cândva, cumva, un loc în coloanele lucrările lexicografice. Dacă evocările dezvăluie detalii din viața lingviştilor nonagenari, studiile lingvistice nu sunt altceva decât instantanee inspirate de mersul limbii române de ieri şi al celei de azi, ultima mai mişcătoare ca niciodată. În aceste două privințe, am remarcat plăcerea Floricăi Dimitrescu de a ne dezvălui aspecte neştiute sau nebănuite despre colegii noştri nonagenari şi lumea prin care au trecut, dar şi bucuria de a ne împărtăşi din ştiința Domniei Sale de a căuta detaliul şi faptul de limbă acolo unde ne aşteptăm mai puțin. Ingenios alcătuită, cartea deschide fără îndoială noi căi investigative în lingvistica românească.

ADRIAN CHIRCU
Universitatea Babeş-Bolyai
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
adichircu@hotmail.com

IOAN ZOBA DIN VINȚ, *Cărare pre scurt pre fapte bune îndreptătoare*. Ediție, note, studiu introductiv, glosar şi lista prescurtărilor de ALIN-MIHAI GHERMAN. Transcrierea textului maghiar KOLUMBÁN M. JUDIT, Alba Iulia, Bibliotheca Musei Apulensis XXXII, Editura Cognitiv, 2019, 488 p.

O apariție editorială pe care – personal – am aşteptat-o aproape trei decenii, ediția *Cărării pre scurt* datorată filologului clujean Alin-Mihai Gherman, a beneficiat deja de o recenzie doctă, semnată de teologul Emanuel Conțac, în publicația „Biblicum Jassyense" (VII, 2019−2020, p. 137−142). Includerea în seria *Bibliotheca Musei Apulensis* şi tipărirea cu sprijinul financiar al Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, ca urmare a implicării directe a muzeografului Florin Bogdan, înscriu volumul pe linia aceleiaşi aşteptări. Practic, după circa o jumătate de veac de cercetare, au mai rămas de realizat ediții moderne doar pentru 3 dintre cele 14 tipărituri „bălgrădene" (termen generic ce poate acoperi toate volumele tipărite în Transilvania, în limba română cu alfabet chirilic, în intervalul 1641−1702, deoarece toate au beneficiat de patronajul Mitropoliei Bălgradului), anume pentru prima şi cea mai rară dintre ele, *Cazania* tipărită în 1641, pentru cea mai voluminoasă, *Chiriacodromionul* publicat în 1699, şi pentru singura care a cunoscut o reeditare încă în epocă, *Ceasloveţul* imprimat în 1686 şi în 1696, la Sibiu.

Intuind dificultatea unor astfel de demersuri, inițiatorul acestui fenomen editorial, episcopul Emilian Birdaş, pe atunci întâistătătorul proaspăt reînființatei Episcopii albaiuliene, a văzut posibilă reactualizarea importantului mesaj cultural transmis de vechea Mitropolie doar prin conlucrarea unor echipe de filologi, istorici şi teologi. Căci se aveau în vedere lucrări esențiale pentru istoria limbii române şi a Bisericii Ortodoxe, dar asupra cărora contextul politic şi confesional în care au fost alcătuite arunca o umbră cu atât mai densă cu cât erau mai îndepărtați în timp cei care au scris despre ele. Explicațiile pentru această adevărată demonizare a „semnului Reformei" sunt oferite cu uşurință de contextul politic şi confesional în care românii şi-au scris istoria, marcat mai întâi de lupta pentru drepturile naționale, apoi de competiția pentru ocuparea unui loc demn între popoarele civilizate ale Europei şi, în cele din urmă, de ideologiile naționalist-protocroniste. Sedimentat generație după generație, discursul despre umilințele îndurate de Ortodoxia transilvăneană a început să capete accente noi, pe măsură ce pătrunderea în intimitatea cărților tipărite în secolul XVII le-a scos la lumină valoarea

literară şi intensa circulaţie, dar o discuţie liberă despre astfel de subiecte a devenit cu adevărat posibilă abia după înlăturarea regimului comunist, când a fost reiniţiat şi procesul de editare critică a acestor cărţi, de către noul (arhie)episcop ortodox albaiulian, Andrei Andreicuţ. Dar, aşa cum iniţiativa anterioară avansase cu paşi mărunţi, reuşindu-se doar realizarea ediţiilor critice ale *Bucoavnei*, *Noului Testament* şi *Psaltirii*, cea din urmă rămasă multă vreme în manuscris, şi iniţiativa cea nouă a fost mult încetinită, în primul rând de costurile enorme presupuse de serviciile de tipar, dar şi de schimbarea de perspectivă asupra raporturilor interetnice şi interconfesionale, datorată unei generaţii noi de istorici, liberi să circule, să studieze şi să-şi facă cunoscute concluziile într-un mediu academic tot mai deschis cercetărilor interdisciplinare, desfăşurate în echipe internaţionale, care dezvoltau subiecte noi, precum „imaginea celuilalt", „disciplinare socială", „frontieră religioasă", „confesionalizare" şi, nu în ultimul rând, „transfer cultural". Ediţia *Cărării pre scurt* este, într-un anume fel, datorită nevoii de a glosa pe marginea biografiei alcătuitorului său, atât victima, cât şi beneficiara acestei schimbări de discurs.

A-l defini pe traducătorul textului, protopopul Ioan Zoba din Vinţ, ca o „personalitate controversată a culturii româneşti" (p. V) este de multă vreme un loc comun în scrisul istoric dedicat secolului al XVII-lea transilvănean. Nemaiputându-i nega meritele culturale, dar nici acuza de filocalvinism altfel decât făcând apel la frânturi de text al căror sens e atât de ambiguu încât chiar şi aducerea lor la o astfel de formă golită de semnificaţie protestantă poate fi un argument în favoarea ortodoxiei sale, cercetătorii care au scris despre el în contextul mai larg al interesului pentru activitatea tipografică de la Alba Iulia s-au trezit prizonieri ai unui tip de cunoaştere şi ai unui discurs istoriografic pătimaş ostil celui învinuit că a destituit doi mitropoliţi. Neputinţa de a se debarasa de vechile epitete nici măcar atunci când puţinele documente cunoscute au oferit un context mai larg şi informaţii care, fără să îl scuze neapărat pe Ioan Zoba, justifică de ce el nu putea avea o altă atitudine faţă de Sava Brancovici şi episcopul grec Ioasaf, îl include şi pe Alin-Mihai Gherman în grupul vocilor care, fără să aibă cunoştinţă de aceste informaţii, i-au acordat circumstanţe atenuante, punându-i pe primul plan activitatea culturală, deşi această latură a biografiei protopopului din Vinţ a fost doar mijlocul, nu şi scopul pastoraţiei sale. Căci el nu şi-a dorit enoriaşi mai culţi, ci creştini mai responsabili, mai implicaţi în efortul individual de a se arăta recunoscători pentru jertfa răscumpărătoare a Mântuitorului. Oricât de specific protestantismului ar fi acest ţel şi oricât de multe nuanţe protestante ar putea descoperi acribia cercetătorului contemporan în textele sale, ele nu pot fi decât dovezi ale unei înalte erudiţii, ne pot conduce doar în intimitatea unor lecturi pe care altfel nu le mai putem nici măcar bănui, ne ilustrează nevoia de modernitate măcar a unei părţi din societatea românească, dar nu ne pot convinge că, urmate de un ortodox, preceptele lui Ioan Zoba ar fi făcut din el altceva decât un model de conduită creştină, e adevărat un model de acum propus de Biserica Răsăriteană.

De aceea, concluzia lui Alin-Mihai Gherman cum că *Sicriul de aur* şi *Cărare pre scurt* s-au bucurat de o audienţă scăzută între contemporani, necunoscând reimprimări sau copii (p. XI−XII), vin în totală contradicţie cu realitatea şi cu principalele rezultate ale însuşi demersului său de reeditare. Cercetând fenomenul răspândirii oraţiei funebre în mediul românesc transilvănean, am identificat aleatoriu 4 copii ale *Sicriului de aur*, iar numărul tipăriturilor depistate creşte de la an la an, cu fiecare colecţie publicată şi licitaţie de carte veche. Faptul că *Ceasloveţul* a fost reeditat nu înseamnă că a fost cartea care s-a bucurat de cel mai mult succes, ci doar că fenomenul românizării serviciului divin a făcut-o, pe moment, mai necesară. Cópii nu avem nici după *Rânduiala diaconstivelor*, din care se cunosc tot numai două exemplare tipărite, câte avem şi din *Cărare pre scurt*, dar nu aş îndrăzni să o consider o carte care nu s-a bucurat de interesul contemporanilor, dimpotrivă! Nici copiile după *Molităvnicul* propriu-zis nu sunt multe, fie pentru că tirajul a fost mare, fie pentru că grija faţă de el a permis păstrarea unui număr impresionant de exemplare, o nevoie febrilă de reproducere manifestându-se, însă, până târziu în secolul al XIX-lea, pentru anexele sale, adică tocmai pentru acele porţiuni de text care, mai mult ca oricare altele, pot fi considerate creaţia lui Ioan Zoba, dar nici acestea nu au fost reeditate, atunci când contextul a fost din nou favorabil activităţii culturale. Evoluţia politico-militară a principatului Transilvaniei şi efectele ei asupra Bisericii româneşti, imediate ori sesizabile abia în deceniile de la mijlocul veacului al XVIII-lea, ne împiedică să întrezărim ce strategie editori-

ală a fost preconizată mai înainte ca războiul civil, iar ulterior neînțelegerile ivite ca urmare a Unirii cu Roma să facă imposibil orice fel de strategie. De aceea mi se pare din nou o refulare a vechilor preconcepții afirmația că un text de lectură individuală, ținând cont de numărul restrâns al ştiutorilor de carte, se putea adresa doar unui public limitat (p. XV). Cazaniile s-au adresat unui număr la fel de limitat de ştiutori de carte, conținutul lor fiind audiat la finalul serviciului divin de către comunitatea participantă, la fel cum lectura din Psaltire, Catehism sau un *conduct book* precum *Cărare pre scurt* putea fi audiată la şezătoare, la fel ca celelalte lecturi moralizatoare de tipul *Alixăndriei*, *Fiziologului* sau a romanului *Varlaam şi Ioasaf*. Cititorul nici măcar nu trebuia să fie proprietarul cărții. Publicul limitat la care se gândeşte Alin-Mihai Gherman, adică mica nobilime românească şi populația liberă ce locuia în târguri precum Vințul, Hațegul, Orăştia, Hunedoara, nu reprezenta un segment chiar atât de insignifiant numeric, comparativ cu tirajul pe care l-a putut avea cartea.

Trecând la reliefarea calității de traducător a lui Ioan Zoba şi la observația că traducerea urmează cu mare fidelitate textul unei cărți a lui Matkó István, *Kegyes cselekedetek rövid ösvénykéje*, apărută la Sibiu, în 1666 (p. XVI–XVII), la rândul ei o traducere din engleză (din care, după ştiința mea, s-a păstrat un singur exemplar, deşi societatea maghiară căreia i s-a adresat nu avea motive să o dezavueze şi număra mult mai mulți ştiutori de carte), mi-am imaginat mereu în cele trei decenii de aşteptare că ediția critică va conține şi textul maghiar integral, a cărui proximitate l-ar fi ajutat realmente pe cititorul român tributar vechilor interpretări să vadă cum un mesaj propriu mediului protestant poate deveni oglinda unei viețuiri creştine în spiritul învățăturii Bisericii Răsăritene. Sigur că includerea textului maghiar complet şi nu fragmentar ar fi presupus un efort suplimentar, dar el nu ar fi afectat structura cărții, deoarece ar fi încăput fără probleme alături de transcrierea textului chirilic. Este meritorie încercarea editorului, în studiul introductiv, de a stabili alte două posibile modele primare din limba engleză, şi anume cartea lui Arthur Dent, *The plaine-man'spath-way to heaven* [Cărarea spre rai a omului cinstit], apărută la Londra, în 1601, precum şi exegeza lui Robert Hill, *The Pathway to Piety* [Cărare spre evlavie], publicată în 1629.

Rostul unei recenzii nu trebuie să fie neapărat acela de a semnala neîmplinirile, căci munca din spatele editării unui astfel de volum a fost enormă şi trebuie să fi cunoscut mai multe faze care au necesitat considerabile revizuiri interpretative. Contribuția filologului este, fără îndoială, exemplară, scăpări fiind semnalabile doar în acele părți care țin de caracterul interdisciplinar al unei ediții critice. Iar acestea nu scad cu nimic din valoarea gestului recuperator pe care Alin-Mihai Gherman l-a făcut față de societatea academică, prin restituirea acestui text cu adevărat inedit la vremea sa, o noutate care se va dovedi atât de insolită încât va trebui să mai treacă, probabil, un secol şi jumătate până când intelectualitatea românească va fi din nou capabilă să producă ceva asemănător.

ANA DUMITRAN
Muzeul Național al Unirii
Alba Iulia, str. Mihai Viteazul, 12–14
anadumitran2013@gmail.com

ADRIAN PAPAHAGI (coord.), ADINEL-CIPRIAN DINCĂ, în colaborare cu ANDREEA MÂRZA, *Manuscrisele occidentale din România. CENSUS*, Iaşi, Polirom, 2018, 240 p.+16 pl.

O realizare remarcabilă a cercetătorilor clujeni Andreea Mârza, Adinel-Ciprian Dincă şi Adrian Papahagi, sub atenta coordonare a celui din urmă, ce înscrie arealul cultural românesc, în general, şi cel transilvănean, în particular, într-un circuit al cărții şi, implicit, al valorilor umaniste o con-